

جنگل‌های بلوط درکش خراسان شمالی؛ نگینی جداشده از جنگل‌های هیرکانی

لیلا کریمی^{۱*}، پریسا پناهی^۲ و جلال حسن‌نژاد^۳

چکیده

تخریب جنگل‌ها و عرصه‌های طبیعی سبب بروز بحران‌های محیط‌زیستی می‌شود. در نتیجه، حفظ و حراست از جنگل‌ها، مراتع و ذخیره‌گاه‌های ژنتیکی کشور به‌عنوان یک وظیفه ملی حائز اهمیت فراوانی است. جنگل‌های بلوط درکش در استان خراسان شمالی یکی از مناطقی است که با وجود پتانسیل‌های فراوان از نظر اکولوژیکی و گردشگری، کمتر شناخته شده است. این جنگل‌ها با وسعتی بالغ بر ۱۳۰۰۰ هکتار پس از انقطاع چند ده کیلومتری از جنگل گلستان، با پیوستگی منظم و با ترکیبی از گونه‌های مختلف درختی، درختچه‌ای و علفی با غالبیت گونه بلندمازو در استان خراسان شمالی قرار دارند. این جنگل‌ها تنها ذخیره‌گاه و یگانه جنگل بلوط در نیمه شرقی کشور هستند. حفاظت از این جنگل‌های باارزش، کنترل و جلوگیری از حضور دام بیش از ظرفیت این جنگل‌ها، رعایت فصل چرا و جلوگیری از تبدیل کاربری جنگل به کشاورزی از برنامه‌های مهم مدیریتی این جنگل‌هاست که باید مورد توجه مسئولان قرار گیرد. با توجه به اینکه این منطقه جاذبه‌های گردشگری زیادی برای گردشگران و علاقه‌مندان به طبیعت دارد، توجه به اکوتوریسم موجب کاهش وابستگی به جنگل و شناخته‌شدن آن می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بلندمازو، جنگل‌های درکش، جنگل‌های هیرکانی، خراسان شمالی

Oak forests of Darkesh in North Khorasan; a piece of jewelry in the Hyrcanian Forests

L. Karimi^{1*}, P. Panahi² and J. Hasannezhad³

Abstract

Destruction of forests and natural areas causes environmental crises; thus, conservation of forests, rangelands, and genetic reserves as a national duty is important and valuable. The oak forests of Darkesh in North Khorasan province is one of the habitats that is less well-known despite its ecological and tourism potentials. This forest with an area of about 13000 ha is located a few kilometers of Golestan Forest, with a regular consistency and a combination of different types of trees, shrubs and grasses with dominant species of chestnut-leaved oak (*Quercus castaneifolia* C. A. Mey.). This forest is the only oak forest reserve in the eastern region of Iran. Conservation of these valuable forests, preventing a dense presence of livestock and observing appropriate season for grazing, preventing the conversion of forests into agricultural lands are the most important conservation programs for these forests, which should be considered by the authorities. Considering that this region has high tourist attractions for tourists and nature enthusiasts, attention to ecotourism reduces forest dependency of local people.

Keywords: *Quercus castaneifolia*, Darkesh Forests, Hyrcanian Forests, North Khorasan

*۱- نویسنده مسئول، دکتری جنگل‌شناسی و اکولوژی جنگل، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران
پست الکترونیک: L.karimi90@ut.ac.ir

۲- دانشیار پژوهش، مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران
۳- دانشجوی دکتری علوم جنگل، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خراسان شمالی، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، بجنورد، ایران

1*- Ph.D. of Silviculture and Forest Ecology, Faculty of Engineering, University of Bojnurd, Bojnurd, Iran
E-mail: L.karimi90@ut.ac.ir

2- Associate Professor, Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran.

3- Ph.D. student of Forestry, Department of Natural Resources and Watershed North Khorasan Province, Forests, Range and Watershed Management Organization, Bojnurd, Iran

مقدمه

سال ۲۰۱۱ از سوی سازمان ملل متحد، سال جنگل‌ها نام‌گذاری شد تا بر اهمیت حفظ این بوم‌سازگان تأکید شود (Maguire, 2013). قطع بی‌رویه درختان و تخریب جنگل‌ها، همچنین از بین بردن منابع طبیعی، ایران را در وضعیت بحران محیط‌زیستی قرار داده است که اثرات عینی و ملموس آن با افزایش معنی‌دار گازهای گلخانه‌ای، افزایش نسبی دما، کاهش نزولات جوی، تغییر در نظام بارندگی، جاری شدن سیل‌های ویرانگر و خشک‌سالی نمایان شده است (افروغ و همکاران، ۱۳۹۷). قرار گرفتن

ایران در کمربند خشک و نیمه‌خشک کره زمین و سرانه ۰/۲ هکتاری جنگل آن که یک چهارم سرانه جهانی است،

لزوم حفاظت از کلیه سطوح جنگلی کشور را به‌عنوان وظیفه‌ای ملی گوشزد می‌کند. این امر به‌ویژه برای بوم‌سازگان‌های جنگلی که خارج از مناطق رویشی اصلی (هیرکانی و زاگرس) واقع شده‌اند، بسیار ضروری است. شناخت و معرفی این بوم‌سازگان‌ها و تلاش برای حفظ آنها علاوه بر فواید اکولوژیکی و محیط‌زیستی، می‌تواند مزایای اقتصادی و اجتماعی زیادی داشته باشد. یکی از مناطقی که با وجود داشتن پتانسیل‌های فراوان از نظر اکولوژیکی و حتی گردشگری کمتر شناخته شده است، جنگل‌های بلوط

بلندمازوی (*Quercus castaneifolia* C.A.Mey.) استان خراسان شمالی است.

این منطقه زیبا در دامنه رشته‌کوه آلاداغ، مشهور به کوه یامان‌داغی واقع شده است و به دلیل قرارگرفتن در امتداد طولی دره، به دره‌کش یا درکش معروف شده است (شکل‌های ۱ تا ۳).

جنگل‌های درکش به شکل کمربندی به عرض ۳ تا ۵ کیلومتر و طول ۲۰ کیلومتر در دامنه‌های شمالی رشته‌کوه آلاداغ قرار گرفته است. این جنگل پس از انقطاع چند ده کیلومتری از جنگل گلستان، با پیوستگی منظم و با ترکیبی از گونه‌های مختلف درختی همچون کرکو (*Acer monspessulanum* L.)، شیردار (*A. cappadocicum* Gled.)، زبان‌گنجشک (*Fraxinus rotundifolia* Mill.)، گیلاس وحشی (*Cerasus avium* (L.) Moench)، بارانک (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz) و گلابی وحشی (*Pyrus boissieriana* Buhse) و نیز گونه‌های درختچه‌ای از جمله زرشک (*Berberis integerrima* Bunge)، سیاه‌تلو

(*Paliurus spina-christi* Mill.) و ازگیل (*Mespilus germanica* L.) به وجود آمده است، به طوری که غالبیت پوشش گیاهی جنگلی آن درختان بلندمازو است (کریمی، ۱۳۹۵). جنگل‌های هیرکانی در امتداد سواحل جنوبی دریای کاسپین یا مازندران از مناطق جنوبی تالش در کشور آذربایجان تا پارک ملی گلستان در ایران امتداد دارند. جدا از این کمربند پیوسته، قسمتی به نام جنگل‌های ارسباران در شمال غرب ایران (شرق استان آذربایجان شرقی) و قسمتی دیگر به نام جنگل‌های درکش (غرب استان خراسان شمالی) وجود دارند (Akhani, 1998). شرایط طبیعی و موقعیت جغرافیایی استان خراسان شمالی به گونه‌ای است که آن را در تقاطع دو ناحیه رویشی مهم ایرانی-تورانی و ناحیه رویشی هیرکانی قرار داده است.

به‌طورکلی می‌توان گفت جنگل‌های هیرکانی در منتهی‌الیه شرق استان گلستان، در حوزه پارک ملی گلستان (منطقه گلیداغ)

قطع بی‌رویه درختان و تخریب جنگل‌ها، همچنین از بین بردن منابع طبیعی، ایران را در وضعیت بحران محیط‌زیستی قرار داده است که اثرات عینی و ملموس آن با افزایش معنی‌دار گازهای گلخانه‌ای، افزایش نسبی دما، کاهش نزولات جوی، تغییر در نظام بارندگی، جاری شدن سیل‌های ویرانگر و خشک‌سالی نمایان شده است.

شکل ۲- نمایی از جنگل‌های درکش، خرداد ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

شکل ۱- نمایی از جنگل‌های درکش و کوه یامان‌داغی، خرداد ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

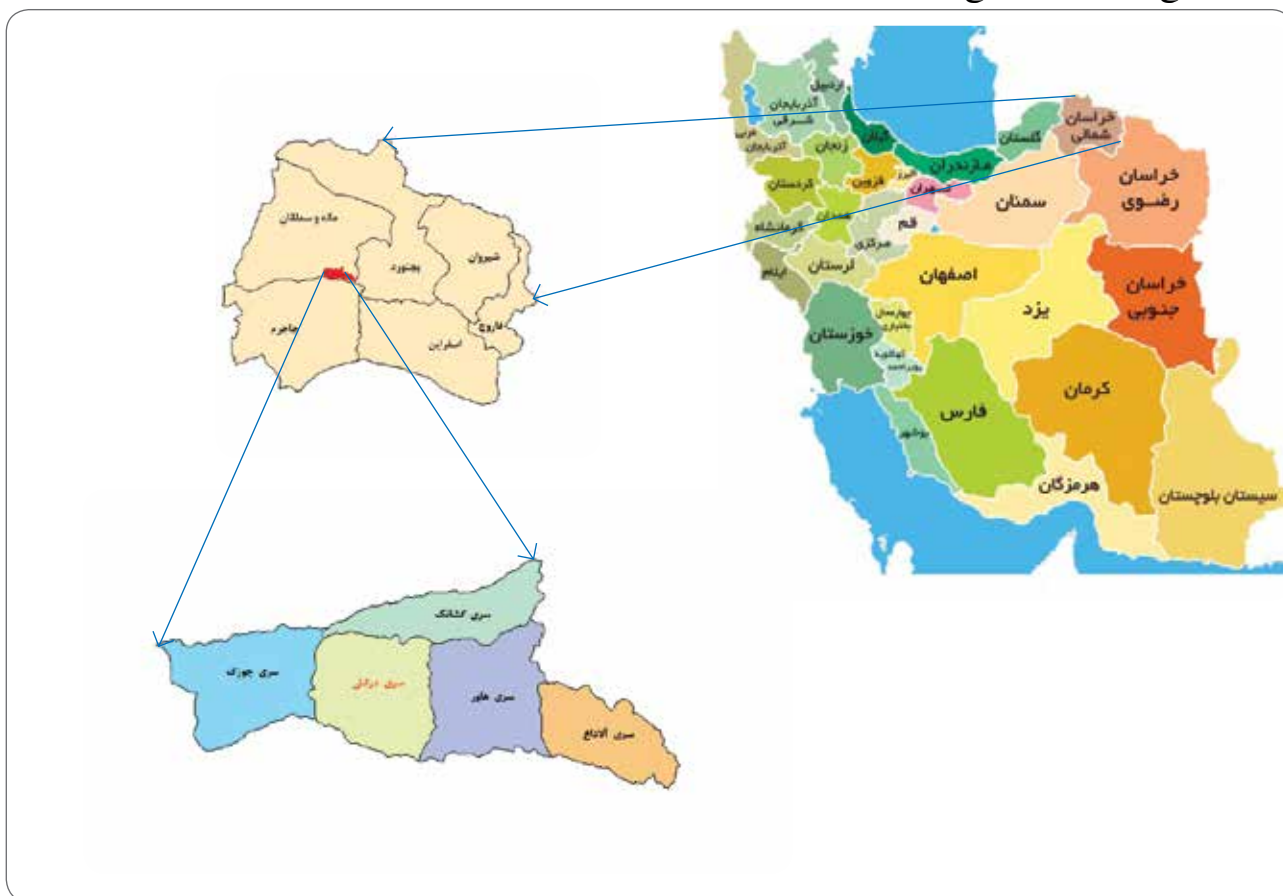

شکل ۳- نمایی از ارتفاعات پایین جنگل‌های درکش، بهمن ۱۳۹۷
عکس از: پریسا پناهی

به صورت کاملاً پیوسته خاتمه یافته و به جنگل‌های کوهستانی ارس در استان خراسان شمالی متصل می‌شود.

منطقه مورد مطالعه

جنگل‌های حوزه آبخیز درکش با وسعتی بالغ بر ۱۳۰۰۰ هکتار در محدوده روستاهای جوزک، درکش و هاور در ۶۵ کیلومتری غرب شهرستان بجنورد و ۲۰ کیلومتری شهر آبخانه مرکز شهرستان مانه و سملقان بین طول جغرافیایی " ۳۵° ۴۲' ۵۶" تا " ۱۲° ۵۸' ۵۶" شرقی و عرض جغرافیایی " ۲۲° ۳۷' ۴۹" تا " ۲۷° ۳۸' ۳۷" غربی واقع شده‌اند. این ناحیه از شمال به ارتفاعات مشرف به جاده اصلی بجنورد- آزادشهر و از جنوب به رشته‌کوه یامان‌داغی، از غرب به روستای جوزک و از شرق به روستای چخماقلو متصل می‌شود (شکل ۴). فیزیوگرافی حوزه درکش از نوع کوهستانی و بخشی از رشته کوه‌های آلاداغ است. حداقل ارتفاع منطقه ۱۰۰۰ متر و حداکثر آن

شکل ۴- موقعیت جغرافیایی جنگل‌های بلوط درکش

منطقه درکش به جنگل‌های انبوه، جنگل‌های نیمه‌انبوه و بوته‌زارها تقسیم می‌شوند (شکل ۵). در مقایسه با شرایط اکولوژیکی و اقلیمی جنگل‌های شمال، جنگل‌های درکش به دلیل اینکه حداقل دو ناحیه رویشی هیرکانی و ایرانی-تورانی را در بر می‌گیرند، شرایط محیطی شکننده‌تری دارند

۲۴۵۵ متر از سطح دریا است. حوزه آبخیز درکش به پنج زیرحوضه (سری) آلاداغ، هاور، درکش، کشانک و جوزک تقسیم شده است. حوضه مذکور به دلیل وسعت زیاد در قالب طرح مطالعاتی جنگلداری تولیدی غیرچوبی حوزه‌های آبخیز درکش و هاور، جوزک، چخماقلو و کشانک در حال مطالعه و بررسی است. از نظر انبوهی تاج پوشش،

و با محدودیت‌های رشد نیز روبه‌رو هستند. بنابراین قابلیت جنگل‌های صنعتی شمال را ندارند و به‌هیچ‌وجه نمی‌توان به این جنگل‌ها به‌عنوان منبع تولید چوب نگریست. در طرح‌های جنگل‌داری شمال بر میزان چوب تولیدی درختان تأکید زیادی می‌شود، ولی در طرح جنگل‌داری درکش بیشترین توجه بر سایر ظرفیت‌های تولیدی جنگل از قبیل تولید اکسیژن، توسعه اکوتوریسم، نقش این جنگل‌ها در ترسیب کربن، پرورش ماهی، گیاهان دارویی و زنبورداری است. لذا برای حفظ و احیای این جنگل‌ها، طرح‌های مطالعاتی تولیدی غیرچوبی تهیه و اجرا می‌شود.

شرایط اقلیمی

براساس آمار ۳۰ ساله (۱۳۵۹-۱۳۸۸)، ۱۸ ایستگاه هواشناسی سینوپتیک، کلیماتولوژی و باران‌سنجی، تبخیرسنجی و ذخیره‌ای واقع در اطراف منطقه درکش، میانگین بارندگی سالانه این منطقه ۳۷۷/۴۶ میلی‌متر و متوسط دمای سالانه ۱۰/۶۰ درجه سانتی‌گراد است. بیشترین مقدار بارندگی در فروردین (۶۱/۵۳ میلی‌متر) و کمترین آن در شهریور (۷/۱۲ میلی‌متر) نازل می‌شود. حداکثر دما ۳۳/۴۴

درجه سانتی‌گراد در تیر و حداقل آن ۱۰/۶۹- درجه سانتی‌گراد در بهمن است. کمترین رطوبت نسبی در مرداد (۳۳/۳۴ درصد) و بیشترین آن در بهمن (۷۳/۴۸ درصد) است. اقلیم منطقه براساس روش دومارتن، نیمه‌خشک و براساس روش طبقه‌بندی آمبرژه، نیمه‌مرطوب سرد است. منطقه درکش دارای دوره خشکی ۵ ماهه است که از اواسط اردیبهشت آغاز شده و تا اواسط شهریور ادامه دارد. از نظر بارندگی، ریزش‌های جوی منطقه تحت تأثیر سه توده هوایی مدیترانه‌ای است که منشأ آنها شمال اروپا است و در امتداد غرب به شرق همراه با رطوبت مدیترانه‌ای از ناحیه شمال غربی وارد ایران و پس از عبور از دشت گرگان از شمال غرب وارد خراسان و سبب ریزش می‌شود. توده‌های رطوبتی دریای مازندران نیز این منطقه را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد که این توده‌ها نیز از طرف شمال غرب استان وارد می‌شوند و بیشترین ریزش را به‌همراه دارند. روشن است که اگر این توده‌ها با توده‌های مدیترانه‌ای برخورد کنند، ریزش‌های جوی مناسبی را در منطقه به‌دنبال خواهند داشت. موقعیت جغرافیایی جنگل‌های درکش به‌صورتی است که تحت تأثیر هر سه جبهه رطوبتی قرار می‌گیرد که بیشترین تأثیر را جبهه‌های مازندرانی و مدیترانه‌ای،

جدول ۱- فهرست مهم‌ترین گونه‌های چوبی جنگل‌های درکش

<i>Acer cappadocicum</i> Gled.	شیردار	<i>Juniperus communis</i> L.	پیرو
<i>Acer monspessulanum</i> ssp. <i>turcomanicum</i> (Pojark.) Rech.f.	کرکو	<i>Juniperus excelsa</i> M.Bieb.	ارس
<i>Amygdalus scoparia</i> Spach	بادامک	<i>Juniperus sabina</i> L.	مای‌مرز
<i>Astragalus brevidens</i> Freyn & Sint.	گون	<i>Lonicera iberica</i> M.Bieb.	پلاخور
<i>Berberis integerrima</i> Bunge.	زرشک	<i>Malus orientalis</i> Uglitzk.	سیب وحشی
<i>Crataegus aronia</i> L.	ولیک	<i>Mespilus germanica</i> L.	ازگیل
<i>Carpinus orientalis</i> Mill.	لور (کجف)	<i>Rosa canina</i> L.	نسترن وحشی
<i>Celtis caucasica</i> Willd.	تادار	<i>Paliurus spina-christi</i> Mill.	سیاه‌تلو
<i>Cerasus avium</i> (L.) Moench	گیلاس وحشی	<i>Platanus orientalis</i> L.	چنار
<i>Cercis siliquastrum</i> L.	ارغوان	<i>Prunus caspica</i> Koval. & Ekim.	آلوجه وحشی
<i>Colutea persica</i> Boiss.	دغدغک	<i>Pyrus boissieriana</i> Bushe	گلایبی جنگلی
<i>Cornus australis</i> C.A.Mey.	سیاه‌ال	<i>Quercus castaneifolia</i> C.A.Mey.	بلندمازو
<i>Cotoneaster multiflorus</i> Bunge.	شیرخشت	<i>Rhamnus pallasii</i> Fisch. & C.A.Mey.	تنگرس
<i>Crataegus songarica</i> K.Koch	زالزالک	<i>Salix aegyptiaca</i> L.	بید
<i>Ficus carica</i> L.	انجیر	<i>Sorbus torminalis</i> (L.) Crantz	بارانک
<i>Fraxinus rotundifolia</i> Mill.	ون	<i>Ulmus minor</i> Mill.	اوجا
<i>Juglans regia</i> L.	گردو	<i>Vitis vinifera</i> L.	مو

به‌ویژه جبهه مازندرانی دارد (آیدانی، ۱۳۸۳).

خاک‌شناسی و زمین‌شناسی

از نظر زمین‌شناسی، سازندهای منطقه درکش متعلق به زون ساختاری هزارمسجد- کپه‌داغ هستند. براساس تفسیر عکس‌های هوایی و تصاویر ماهواره‌ای و بررسی‌های میدانی، منطقه درکش دارای ۱۱ واحد زمین‌شناسی از قبیل سازندهای مزدوران و شوربیجه (ژوراسیک)، تیرگان، آبدراز و کلات (کرتاسه)، پسته‌لیق (پالئوسن)، چهل‌کمان (پلیوسن)، کنگلومرای پلیوکواترنز، پادگانه‌های آبرفتی کواترنز کهن و جوان و نهشته‌های بادرفتی لسی است. بیشترین گسترش سازندها مربوط به آهک‌های مزدوران و کمترین آنها مربوط به نهشته‌های بادرفتی لسی است (بی‌نام، ۱۳۸۹).

طبق مطالعات خاک‌شناسی (بی‌نام، ۱۳۸۹)، رژیم‌های رطوبتی خاک‌های منطقه براساس روش نیوهال Xeric و رژیم حرارتی آن Mesic است. سری درکش از نظر وضع ظاهری به پنج واحد فیزیوگرافی کوهستان‌ها (Mountains)، تراس‌ها و فلات‌های فوقانی (Plateaus Upper Traces)، تپه‌ها (Hills) و اراضی حاشیه رودخانه (River Bank) تقسیم می‌شود. خاک‌های سری از نظر رده‌بندی آمریکایی در دو رده اینسپتی‌سول (Inceptisols) و انتی‌سول (Entisols) قرار دارند.

پوشش گیاهی منطقه

طبق مطالعات انجام‌شده در منطقه درکش ۵۰۶ گونه گیاهی متعلق به ۳۱۰ جنس و ۷۶ تیره گیاهی شناسایی شده است (آیدانی و همکاران، ۱۳۸۶). تیره‌های گیاهی Asteraceae, Lamiaceae و Poaceae به ترتیب بیشترین تعداد جنس و گونه را دارند. همچنین، از نظر اشکال زیستی، همی‌کریپتوفیت‌ها و تروفیت‌ها بیشترین شکل‌های زیستی موجود در منطقه هستند (آیدانی، ۱۳۸۳). فهرست مهم‌ترین گونه‌های چوبی منطقه در جدول ۱ ارائه شده است.

مطالعه تیپولوژی یا بررسی تیپ‌های رویشی بر مبنای سیمای ظاهری، غلبه گونه درختی و درصد آمیختگی درختان، به‌طورکلی ۶ تیپ اصلی و ۳ تیپ فرعی را در جنگل‌های درکش تفکیک کرده است. تیپ‌های اصلی شامل بلوط خالص (۶۸/۶ درصد)، بلوط- گلابی (۸/۶ درصد)، بلوط- ازگیل جنگلی (۵/۷ درصد) و تیپ‌های فرعی شامل بلوط- کرکو، بلوط- زالزالک، بلوط- زالزالک همراه گلابی، بلوط- کرکو همراه ارس، بلوط- کرکو همراه زالزالک و بلوط- کرکو هستند. تیپ‌های فرعی درصد کمی (هر تیپ کمتر از ۲/۹ درصد) از منطقه را پوشش می‌دهند (کریمی، ۱۳۹۵).

بلندمازو گونه اصلی و غالب در سطحی بالغ بر ۱۳ هزار هکتار در منطقه جوزک، هاور و درکش شهرستان مانه و سملقان است (شکل‌های ۶ و ۷). این جنگل تنها ذخیره‌گاه و جنگل بلوط در نیمه شرقی کشور محسوب می‌شود (شکل ۸).

بیشترین تجدید حیات در این جنگل‌ها متعلق به گونه‌های بلندمازو (۳۳/۸۹ درصد)، پلاخور (۱۷/۴۳ درصد) و گلابی

شکل ۵- پوشش انبوه جنگل‌های درکش، خرداد ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

شکل ۶- درخت بلندمازو، منطقه تخته‌بند، روستای درکش، خرداد ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

شکل ۷- درختان بلندمازو، جنگل‌های درکش، خرداد ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

شکل ۸- ذخیره‌گاه بلوط تیغ‌بل، جنگل‌های درکش، خرداد ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

شکل ۱۰- گل‌های بابونه وحشی (*Anthemis triumfettii*), منطقه درکش، اردیبهشت ۱۳۹۷، عکس از: احسان کمالی

شکل ۹- گونه‌های کرکو (*Acer monspessulanum*) و پیرو (*Juniperus communis*) در جنگل‌های درکش، شهریور ۱۳۸۸، عکس از: مهدی پورهاشمی

شکل ۱۲- رودخانه اصلی درکش (زو هاورا)، جنگل درکش، شهریور ۱۳۸۸، عکس از: مهدی پورهاشمی

شکل ۱۱- توده چنار در جنگل‌های درکش، تابستان ۱۳۹۲، عکس از: مهدی پورهاشمی

بابونه (شکل ۱۰)، کاکوتی، آویشن، چای کوهی، خاکشیر، اسپند، پونه، گل راعی، شیرین بیان، گل گاوزیان، کاسنی، گل گندم، رازیانه، ثعلب، سیر کوهی، مرزه کوهی، اسطوخودوس و گون را نام برد (بی‌نام، ۱۳۸۹). در مسیر رودخانه اصلی درکش و در میان جنگل‌های بلندمازو، توده چناری به مساحت ۷ هکتار وجود دارد (شکل ۱۱). رودخانه پرآب درکش از کوه یامان‌داغی سرچشمه می‌گیرد. درختان چنار در مسیر رودخانه اصلی درکش به صورت خودرو و بیشتر پراکنده وجود دارند. در قسمتی از رودخانه، به دلیل عریض شدن مسیر، شرایط مناسبی برای رشد توده‌ای چنارها به وجود آمده است، که در طرح مطالعاتی جدید به‌عنوان ذخیره‌گاه جنگلی چنار در منطقه در نظر گرفته شده‌اند.

**از عوامل انسانی
همانند بهره‌برداری بی‌رویه
و غیراصولی، تأمین سوخت
و نیازهای معیشتی، چرای دام،
تبدیل اراضی، آتش‌سوزی‌های
عمدی و غیرعمدی در کنار عوامل
اقلیمی باعث تخریب جنگل‌ها و
تضعیف توان تجدیدشوندگی
آنها شده است.**

وحشی (۱۶ درصد) است. تصویر دو گونه چوبی منطقه در شکل ۹ نشان داده شده است.

گیاهان دارویی منطقه درکش

در منطقه درکش بیش از ۱۴۰ گونه دارویی با ارزش شناسایی شده که متعلق به ۱۱۶ جنس و ۳۹ تیره گیاهی است (آیدانی و همکاران، ۱۳۸۶). در بین تیره‌های شناسایی شده تیره‌های Lamiceae، Asteraceae و Rosaceae به ترتیب دارای بیشترین تعداد گونه دارویی هستند. در بین گونه‌های درختی و درختچه‌ای دارای خاصیت دارویی منطقه درکش می‌توان به گونه‌های ازگیل، سرو کوهی، دغدغک، ریش‌بز، زالک، زرشک، سیب جنگلی، شیرخشت، گلابی جنگلی، داغداغان و نسترن جنگلی اشاره کرد. از میان گونه‌های مرتعی می‌توان بومادران، خارشتر،

جاذبه‌های گردشگری

از جاذبه‌های زیبای طبیعی منطقه درکش علاوه بر جنگل‌ها و چشم‌اندازهای زیبا و جالب می‌توان به مراتع سرسبز و وسیع در اطراف روستا و حاشیه رودخانه درکش، همچنین باغ‌های میوه منطقه اشاره کرد. از حوزه آبخیز درکش (کوه یامان‌داغی) رودخانه دائمی (زو هاور) سرچشمه می‌گیرد که پس از گذر از روستای درکش و دشت سملقان به رودخانه اترک می‌پیوندد (شکل ۱۲). متوسط دبی ماهانه این رودخانه ۱/۱۸ متر مکعب بر ثانیه، حداقل دبی آن ۰/۱ و حداکثر آن ۱/۲۷ مترمکعب بر ثانیه است. آب رودخانه به سبب پوشش غنی منطقه زلال و گوارا است. وجود آبشار کندرزو در مسیر این رودخانه از یک سو توجه بسیاری از گردشگران بومی و غیربومی را در طول سال به‌ویژه فصل‌های بهار و تابستان به خود جلب می‌کند و از سوی دیگر به‌دلیل نبود مدیریت، باعث تخریب پوشش گیاهی منطقه می‌شود. وجود آبشار درکش جذابیت این روستا را دو چندان کرده است (شکل‌های ۱۳ و ۱۴). علاوه بر جاذبه‌های طبیعی، برج قدیمی

و تاریخی سبزه‌علی‌خان قراچورلو و تپه‌های متعدد باستانی در اطراف روستا، از سابقه تاریخی این منطقه حکایت دارند. جنگل‌های اطراف این روستا یکی از زیستگاه‌های مرال است.

عوامل تهدید و تخریب جنگل‌های درکش

امروزه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های بشر، روند سریع نابودی بوم‌سازگان‌های جنگلی است که تحت تأثیر عوامل مختلفی است. بسیاری از عوامل انسانی همانند بهره‌برداری بی‌رویه و غیراصولی، تأمین سوخت و نیازهای معیشتی، چرای دام، تبدیل اراضی، آتش‌سوزی‌های عمدی و غیرعمدی در کنار عوامل اقلیمی باعث تخریب جنگل‌ها و تضعیف توان تجدیدشوندگی آنها شده است (قدیریان و همکاران، ۱۳۹۶). قرار گرفتن جنگل‌های درکش در محدوده دو روستای درکش و هاور باعث تخریب‌های زیادی از این دست شده است (شکل ۱۵). به‌گونه‌ای که در مناطق پایین‌دست جنگل، شدت تخریب بسیار زیاد است و در دامنه‌های نزدیک به روستا پوشش‌های جنگلی در سطوح چشمگیری از بین رفته و جای خود را به زمین‌های کشاورزی و

شکل ۱۴- آب سرازیر شده از آبشار کندرزو، جنگل درکش، شهریور ۱۳۸۸
عکس از: مهدی پورهاشمی

شکل ۱۳- آبشار کندرزو، جنگل درکش، تابستان ۱۳۹۷
عکس از: جلال حسن‌نژاد

شکل ۱۵- نمایی از تخریب جنگل‌های درکش
تصویر راست، خرداد ۱۳۹۷، عکس از: جلال حسن‌نژاد و تصویر چپ، تابستان ۱۳۹۲، عکس از: مهدی پورهاشمی

طنجیان آفت ابریشم‌باف ناجور در سال ۱۳۸۴

نمای کلی خشک‌شدن جنگل در اثر آفت ابریشم‌باف ناجور

سم‌پاشی بیولوژیک درختان برای کنترل مرحله لاروی آفت

نصب تله‌های فیزیکی برای مبارزه با آفت ابریشم‌باف ناجور

سیاه‌شدن پوست تنه درختان در اثر بیماری زغالی بلوط

جداشدن پوست درختان در اثر بیماری زغالی بلوط

سوزاندن بخش‌های آلوده درون کوره‌های داخل جنگل

قطع درخت و قسمت‌های آلوده به بیماری زغالی بلوط

شکل ۱۶- عوامل بیماری‌زای تخریب جنگل‌های درکش و راه‌های کنترل آن

باغ‌ها داده است. همچنین، وجود جاذبه‌های گردشگری و تردد زیاد گردشگران بومی و غیربومی، سبب تشدید تخریب این توده‌های ارزشمند شده است. این تخریب‌ها موجب قطعه‌قطعه شدن جنگل و متعاقب آن کاهش سطح جنگل و تنوع گیاهان و شرایط زیستی منطقه شده است. خشک‌سالی‌های مکرر چند سال اخیر و سرمای دیررس سال گذشته نیز روند آسیب و زوال تدریجی برخی قسمت‌های جنگلی منطقه را تسریع کرده است. ضعف فیزیولوژیک درختان در اثر تنش‌های وارد شده باعث عدم توانایی مقابله با عوامل بیماری‌زایی همچون آفت ابریشم‌باف ناجور و بیماری زغالی بلوط شده است، طغیان پروانه ابریشم‌باف ناجور در سال ۱۳۸۴ و ۱۳۹۰ باعث نابودی بخش‌هایی از جنگل‌های منطقه به وسعت ۱۰۰۰ و ۴۵۰۰ هکتار شد (شکل ۱۶). بیماری زغالی بلوط نیز از سال ۱۳۹۴، درختان بلوط این جنگل‌ها را در مساحتی بالغ بر ۴۰۰ هکتار از بین برده است.

پیشنهادها

- حفاظت و قرق جنگل‌های باارزش درکش که بخشی از توده‌های باقیمانده جنگل‌های هیرکانی است. براساس ماده ۵۰ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور و ضمن استناد به ماده ۴۳ مکرر، عرصه‌های منابع ملی می‌توانند در جهت حفظ، حمایت و توسعه قرق شوند که در این راستا اداره‌کل منابع طبیعی استان خراسان شمالی از سال ۱۳۷۴ مبادرت به قرق میان‌مدت عرصه‌های ملی این منطقه کرده است، این عرصه‌ها با مساحتی بیش از ۴۰۰۰ هکتار در منطقه درکش و جوزک شامل توده‌های جنگلی انبوه و نیمه‌انبوه بودند. به‌دنبال این عمل و در طول ۲۴ سال گذشته، شاهد افزایش میزان تجدید حیات طبیعی درختان، کاهش خسارت‌های ناشی از تخریب‌های انسانی، دامی و کاهش آسیب‌های ناشی از شیوع آفات و بیماری‌های جنگلی بوده‌ایم. - تلاش در جهت جلوگیری از طغیان آفات. وسعت زیاد جنگل‌های منطقه درکش، همچنین کوهستانی و صعب‌العبور بودن آنها در کنار کمبود اعتبار و هزینه‌های زیاد مبارزه با آفات و بیماری‌ها، از موانعی است که سبب کندی روند پیشگیری از زوال بلوط شده است. - کنترل و جلوگیری از حضور دام بیش از ظرفیت این جنگل‌ها و رعایت فصل چرا. عدم رعایت این موضوع باعث تخریب جنگل و تغییر ترکیب گونه‌های گیاهی می‌شود.

- جلوگیری از تبدیل کاربری جنگل به زراعت و کشاورزی. قطع درختان از عوامل اصلی تأثیرگذار در تخریب، نابودی و کاهش سطح این ذخیره‌گاه ژنتیکی باارزش است. با توجه به شرایط منطقه و مجاورت با عرصه‌های زیستی و رویشی ایرانی- تورانی، لازم است سازمان‌های مسئول برای حفاظت از این ذخیره‌گاه ژنتیکی باارزش تلاش کنند. همچنین ضروری است، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و سازمان حفاظت محیط‌زیست جنگل‌های این منطقه را به‌عنوان ذخیره‌گاه جنگلی و ژنتیکی در نظر گیرند تا توجه بیشتری برای حفاظت و صیانت از آنها از طرف سازمان‌های مذکور اعمال شود.

- با توجه به وجود جاذبه‌های گردشگری زیاد این منطقه برای

گردشگران و علاقه‌مندان به طبیعت و محیط‌زیست، رونق صنعت اکوتوریسم موجب کاهش وابستگی جوامع جنگلی به اراضی طبیعی می‌شود و می‌تواند درآمد و معیشت خوبی برای روستاییان منطقه فراهم کند، بنابراین این جنگل‌ها می‌توانند به‌عنوان منطقه گردشگری مورد توجه و بازدید NGOها، کوهنوردان و جوامع بومی و غیربومی قرار گیرند.

پوشش جنگلی عاملی مؤثر در جلوگیری از سیل است. حفاظت از لکه انتهایی جنگل‌های هیرکانی (جنگل‌های درکش) و جنگل‌های گلستان در راستای جلوگیری از وقوع سیلاب‌های ویرانگر الزامی است. سیل ویرانگر مناطق مانه و سملقان استان خراسان شمالی و آق‌قلای استان گلستان در فروردین ۱۳۹۸ تاوان تعدی انسان به جنگل‌ها و مراتع است. تخریب منابع طبیعی به‌دلیل اجرای پروژه‌های عمرانی، ساخت جاده، بزرگراه، سدسازی‌های غیراصولی، معدن‌کاوی، ویلاسازی و شهرک‌سازی بدون توجه به خسارت‌های وارد شده به این بوم‌سازگان با ارزش، باعث وقوع حوادثی می‌شود که گاهی جبران آن سال‌ها زمان می‌برد. تخریب پوشش گیاهی، همچنین تخریب و تصرف حریم و بستر رودخانه‌ها ارتباط مستقیم با وقوع سیلاب‌های ویرانگر دارند. بنابراین، توجه به حفاظت این جنگل‌ها براساس یک برنامه کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت امری اجتناب‌ناپذیر و ضروری است.

منابع

- آیدانی، م.، ۱۳۸۳. مطالعه فلورستیک منطقه قرق درکش در شمال غرب استان خراسان شمالی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ۲۳۲ ص.
- آیدانی، م.، قهرمانی‌نژاد، ف.، خاوری‌نژاد، ر. و جوهرچی، م.، ۱۳۸۶. بررسی فلورستیک، شکل زیستی و ناحیه رویشی گیاهان دارویی منطقه درکش در استان خراسان شمالی، پژوهش‌های علوم گیاهی، (۱۱۲): ۴۴-۳۶.
- افروغ، ا.، زارع مهرجردی، م.، امیر تیموری، س.، میرزایی خلیل آبادی، ح.، و بین اسد، م.، ۱۳۹۷. شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر مشارکت بهره‌برداران محلی در مدیریت، حفظ و احیای جنگل‌های بلوط استان لرستان. تحقیقات جنگل و صنوبر ایران، (۳)۲۶، ۴۰۵-۳۹۳.
- بی‌نام، ۱۳۸۹. کتابچه طرح جنگل‌داری تولیدی غیرجوبی جنگل‌های حوزه درکش. اداره‌کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان خراسان شمالی.
- قدیریان، ا.، همای، م.، سفاتیان، ع.، پورمنافعی، س.، ملکبان، م. و ترکش، م.، ۱۳۹۶. پیش‌بینی احتمال خشکیدگی جنگل‌های استان لرستان با استفاده از رویکرد مدل‌سازی ترکیبی. تحقیقات حمایت و حفاظت جنگل‌ها و مراتع ایران، (۲)۱۵: ۱۴۶-۱۳۱.
- کریمی، ل.، ۱۳۹۵. بررسی فلورستیک و جنگل‌شناسی جنگل‌های منطقه درکش در استان خراسان شمالی، رساله دکتری، دانشگاه تهران، ۱۴۸ ص.
- Akhani, H. 1998. Plant Biodiversity of Golestan National Park, Iran. *Stapfia*, 53: 1-411.
- Maguire, R. 2013. *Global Forest Governance: Legal Concepts and Policy Trends*. Edward Elgar Publishing, USA. 288p.